

La llengua catalana en documents feudals de *Rancures i Querimònies* (Segles XI-XII)

Philip D. Rasico
Vanderbilt University

I. Introducció

1.0. L'aparició del català en fonts escrites

1.1. Les primeres manifestacions escrites de la llengua catalana, o si més no les que han arribat fins als nostres dies, es descobreixen en documents a partir de les primeres dècades del segle IX.¹ Es limiten al principi a un nombre d'antroprònims i de topònims la forma llatina dels quals, és a dir l'etimològica, no sempre resultava transparent als qui redactaven els textos en aquella època, els quals acostumaven a ser en general escrivans relacionats amb els centres eclesiàstics o de poder local. Això, però, no vol dir pas que abans del segle IX no es parlés una llengua romànica a les terres corresponents a la Catalunya Vella, sinó que simplement no s'ha conservat cap document amb trets plenament catalans anterior a aquesta centúria. En aquest sentit ha remarcat Joan Bastardas (96):

No crec que ens equivoquem gaire si diem que ja era romànic[a] la llengua parlada en el primitiu domini del català des de mitjan segle VIII i que dins de la primera meitat del IX havia fet aparició la consciència d'aquest fet. La incorporació del país a L'Imperi Carolingi, tan intervencionista, amb la vinguda de tropes i funcionaris francòfons, podria haver contribuït a desvetllar-la.²

1.1.1. En la ben coneguda acta de consagració de la catedral d'Urgell, el manuscrit de la qual data de la segona meitat del segle IX i molt probablement dels anys 860-880,³ es troben esmentats alguns noms de lloc la forma dels quals palesa el seu caràcter romànic, és a dir català, a vegades lleugerament llatinitzat, com ara *Ferrera* < FERRARIA (mod. Ferrera), *Banieras* < BALNEARIAS (mod. Banyeres), *Argilers* < ARGILLARIOS (mod. Argilers), *Avizano* < AVITIĀNU (mod. Vià), *Keros Albos* < *CARIOS ALBOS (mod. Queralbs), *Pujo Regis* < PODIU RĒGIS (mod. Puig-reig), entre d'altres.⁴

1.2.1. Les paraules d'origen català esdevenen més freqüents en els documents a partir de l'inici del segle X, especialment en els testaments i inventaris, les donacions, vendes i convinences, i, així mateix, en d'altres escrits afins en els quals convenia destacar alguns fets o detalls concrets.⁵ Aquests tipus de documents proporcionen no sols topònims i antropònims plenament catalans, sinó també molts termes vernacles corresponents a accidents geogràfics o al món rural, per exemple: *relia* (900) < RĒGULA,

¹ Sobre el tema general de l'aparició del català escrit, veg. Moran (1994, 55-93), i, també, la versió augmentada d'aquest mateix estudi dins Rasico (2006, 7-48).

² Convé recordar, així mateix, les observacions de Menéndez Pidal (527-528) respecte al caràcter arcaic de la llengua escrita: “[H]emos de reconocer que todas las vacilaciones que acudían a la pluma de los notarios del siglo X habían acudido en otro tiempo a la boca de todos, en los siglos en que el romance era todavía cosa menos diferenciada del latín. Las vacilaciones corrientes entre esos notarios más vulgares del siglo X son, pues, un reflejo bastante aproximado de las que serían usuales entre los hablantes de los siglos VII u VIII [...]. La lengua escrita refleja siempre estados arcaicos del proceso lingüístico [...].”

³ Veg. Moran (1994, 56); Bastardas (116).

⁴ Russell-Gebbett (55-56).

⁵ Tal com observa Bastardas (1995, 17): “El que dona una informació abundant sobre la llengua parlada són els documents escrits per a deixar constància d'alguna cosa (donacions, vendes, contractes agraris, testaments, judicis [...]). Tot és escrit en llatí, a vegades amb grans concessions a la llengua vulgar.”

Puyomalo (913) < PODIU-MALU, *ipsas Cagnas* (913) < CANNAS, *ipsa Vinga* (914) < VĪNEA, *sexteradas* (917) < SEXTARI(U) -ĀTAS, *Mazanedo* (919) < MATTIANĒTU, *eira* (921) < AREA, *villa Cabages* (960) < CAPANNAS, *flumen Tezer* (976) < TECĒRE, *Vilarzel* (978) < VĪLLĀRICELLU, *Elzinelles* (978) < ILICĪN(A) -ELLAS,⁶ *escudella* (986) < SCŪTELLA, *exada* i *exadas* (986) < ASCIĀTA (-S), *apers* (986) < *APPARIOS,⁷ etc.

1.3. L'ús del català en els documents augmenta progressivament durant segles XI i XII, la qual cosa reflecteix les transformacions socioculturals i econòmiques que caracteritzen aquesta època i sobretot la imposició del feudalisme. Segons observa Josep Moran (1994, 89-90):

[A]questa nova societat feudal, formada en una època plenament romànica, no es trobava tan lligada a les fórmules jurídiques anteriors, i s'hi produïen nous esdeveniments socials que no es podien traduir fàcilment a la llengua llatina com eren els juraments feudals i les declaracions testimonials o les denúncies presentades pels afectats en els fets violents característics de la societat feudal. Els escriptors, davant la dificultat de traduir al llatí aquests fets nous i les declaracions en boca dels laics, no tenien altra opció [que] reflectir directament en romanç els motius bàsics en la redacció dels documents.

1.3.1. Els juraments feudals esmentats per Moran són els primers exemples de la llengua catalana escrita amb una certa extensió, atès que contenen no solament mots dispersos en romanç, sinó frases senceres en la llengua popular del país.⁸ Tanmateix, i tal com es veurà a continuació, fins i tot aquest tipus de text acostuma a repetir unes fórmules ja ben establertes. Algunes mostres del català preliterari corresponent a aquest tipus de document són:

[...] de ipsos chastellos de Aringo et de Oriti go fideles vos ende sere; go no llos vos devetaré ni devetare no llos vos fare (...) (Pallars Jussà, 1028-1047).

[...] de ista ora inante fideles te sere per directa fide sine tuo enganno, quomodo omo debet eser a suo seniore a qui se chomanna (...) (Pallars Jussà?, 1043-1098).

[...] fideles ti ser de ista ora ad avante per directa fede senes ton engano, con omo debet eser a son sengore ad qui se comanda. De esta ora ad avante non ti decebere, ni deceber non ti fare de tua vita ni tua membra qui in corpore vestro se tene (...) (Pallars Jussà, 1047-1098).

[...] eu de ista ora in antea fidels te serei sen frau e mal engien e ses neguna deceptio, chon om deu esser a son senior chui manubus se comanda (...), che de ista ora in antea no·t prendrei ni no·t reterei ni no·t oucidrei ni no·t tolrei ta vita ne ta membra qui a ton corps se tenet (...) (Catalunya Oriental (?), 1066-1099).⁹

2.0. Una manifestació addicional dels canvis experimentats per la societat catalana als

⁶ Udina Martorell (124, 161, 170, 182, 194, 199, 310, 356, 360).

⁷ Russell-Gebbett (61). Cal notar que el document en què apareixen les tres formes citades de l'any 986 correspon a un manuscrit del segle XIII.

⁸ Segons Bastardas (89): "No ens ha de sorprendre que els primers testimonis de la llengua parlada siguin sobretot juraments: el jurament, el *sacramentum*, no s'improvisa: la seva expressió oral solemne ha de correspondre paraula per paraula a allò que ha estat prèviament escrit en un pergami que, sense signatures ni data, sovint es conserva, però la condició del tot necessària és que sigui plenament intel·ligible tant pel qui el fa com pel qui el rep, i inequívoc. Ara, escriure en una llengua sense tradició literària no és fàcil, sobretot quan l'escriptor té l'habitud de fer-ho en llatí; llavors és natural que en el text d'un jurament s'infiltrin paraules i expressions llatines [...]."

⁹ Russell-Gebbett (63-64, 66, 71); Moran & Rabella (2001, 53-55).

segle XI i XII la proporciona una altra mena de textos, una d'un valor excepcional des d'un punt de vista filològic i alhora històric: són els anomenats documents de RANCŪRAE (*rancures*), CLAMŌRES (*clams*) o QUERIMONIAE (*querimònies*), els quals, contemporanis o no gaire posteriors als juraments feudals, estan escrits en un català primitiu o bé en una barreja d'aquesta llengua i un llatí molt bàrbar (o més aviat un català llatinitzat). Les rancures o querimònies catalanes medievals, a les quals em referiré en aquest estudi sense fer-ne cap distinció, consisteixen *grosso modo* en una llista de queixes adreçades per un senyor al seu vassall o al revés, amb motiu de la transgressió dels drets feudals o del trencament dels pactes acordats per una d'aquestes persones o pels seus homes, és a dir, pels seus representants. És molt probable, però, que els documents de rancures o querimònies que s'han conservat fins avui, i que normalment no porten cap indicació de la seva data ni cap signatura dels querellants, corresponguin només a una mena d'esborrany d'un escrit judicial destinat a ser presentat oralment davant d'un jutge o tribunal.¹⁰

2.1. Tot i que es consideraran de seguida i amb més detall d'altres aspectes dels textos de rancures o querimònies catalanes, a continuació es presentarà un parell d'exemples d'aquests documents, els quals, tal com s'ha remarcat suara, representen alguns dels testimonis escrits més antics de la llengua catalana:

Hec est memoria de ipsas rancuras que abet domnus Guitardus Isarnus, senior caputense (...). E ssón rancurós de Mir Arnall del castel de Caboded (...), et són rancurós les toltes e de les forces que fa en la mea onor del servici del kastel et del Pug (...). Rancur-me quar desmentist ma mulier ante me, e de las folias que li dexist davant me. Et rancur-me de Mir Arnall de la casa de Boxtera che s'à presa e m'à tolta, et non debet abere nisi solum decimum (...). (Vall de Cabó, Alt Urgell, 1080-1095)¹¹

Zo són clams de tons los hòmens de Sen Pere de Escales, luin ni prob, que fan a Senta Maria e al bispe e a tot lo covent, d'en B. Desvilar e de son pare, que an la casa de Sen Pere afolada e desfeita (...). E anant veng I jove (...) que ere natural de za Corit, e pres-lo per queocom d'aver que-s avie, e pres z'aver seu; e com lo se-n menave pres e él no volie anar (...), pres-lo pez collons e cuidà-l ociure, e teng-lo pres e fet-llo rembre (...). (Vall d'Ora, Solsonès, S. XIII).¹²

2.2. El primer investigador que va adonar-se de la importància lingüística dels documents de rancures fou l'historiador Joaquim Miret i Sans (1858-1919), el qual, a l'inici de la primera dècada del segle XX, havia descobert i havia aconseguit en propietat entorn de cinc-cents pergamins els quals havien pertangut a l'antiga col·legiata d'Organyà. L'any 1908 Miret va publicar un article en què editava alguns dels pergamins esmentats, un dels quals hi destacava pel seu gran valor lingüístic, tant per la seva antiguitat (Miret va poder datar-lo dels anys 1080-1095) com pel fet d'estar escrit quasi completament en català. Es tracta dels ben coneguts *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet*.¹³

¹⁰ Veg. Garí (7-8, 45); Moran & Rabella (2001, 67).

¹¹ Russell-Gebbett (74-75); Moran & Rabella (2001, 58-59). Sobre els greuges de Guitard Isarn de Caboet, un dels documents més antics en català, veg. Rabella 1997.

¹² Russell-Gebbett (82-83); Moran & Rabella (2001, 68-69).

¹³ Miret i Sans (1908, 8-13). El mateix document ha estat editat posteriorment, amb diverses esmenes importants, per Russell-Gebbett (74-75); Rubio García (72-73); Martí & Moran (13-14); Rabella 1997; i

Cinc anys més tard el mateix Miret va donar a conèixer diverses querimònies addicionals, una d'elles, escrita entre els anys 1149-1162 i procedent del poble de Font-rubí a l'Alt Penedès, és d'un extraordinari interès històric, antropològic i alhora filològic, tal com explica Miret (109):

Vamos ahora á dar un documento excepcional, casi único, de superior interés para el estudio de la historia de las costumbres y de la lengua en Cataluña. Es una exposición elevada al Conde de Barcelona Ramón Berenguer IV (1131-1162) por sus vasallos del lugar de Fontroja, que creemos es actualmente la aldea de Fontrubí, en el alto Panadés y diócesis de Barcelona. Las quejas, las lamentaciones, las súplicas vehementes que elevan al soberano, pidiendo justicia y alivio de la opresión que ejercen ciertos señores y algunos oficiales del príncipe aunque latinizadas en su mayor parte, se vislumbran claramente dictadas en catalán y acusan un miserable estado de la rudimentaria administración y del poder público.¹⁴

El mateix any en què Miret publicava les querimònies esmentades, el llavors jove arxiver de la Seu d'Urgell, Pere Pujol i Tubau (1887-1962), qui havia estat encarregat per l'Institut d'Estudis Catalans la preparació d'un inventari o regest del *Liber Dotaliarum* de la catedral, lliurava a la impremta un recull de documents en català conservats a l'arxiu esmentat (Rasico 1998, 344-345). Aquesta nova col·lecció de textos catalans antics, amb vint-i-vuit documents inèdits dels anys 1036-1269, també incloïa sis querimònies dels segles XII i XIII, entre les quals una edició dels greuges dels homes del poble segarrenc d'Hostafrancs (segle XII).¹⁵

2.3. Diversos historiadors també han dedicat atenció a les querimònies catalanes medievals. Un dels primers treballs sobre aquest tema correspon a un article publicat l'any 1984 per Blanca Garí enfocat en les relacions consanguínies i d'aliança entre els senyors feudals i els seus vassalls entre els anys 1131-1178.¹⁶

En un treball excel·lent Josep M. Salrach examina a fons, a base de la documentació dels segles IX - XII (incloent-hi rancures o querimònies dels segles XI - XII), les diferents formes de pressió social, sobretot la violència o la intimidació, emprades tant per l'aristocràcia laica com per l'Església, a fi de subjugar i dominar la pagesia catalana, i, alhora, explotar-la econòmicament sovint mitjançant la sostracció més descarada i brutal. I, respecte a l'exposició i la veracitat de les querimònies, el mateix historiador observa (23):

Llenguatge hiperbòlic, el d'aquestes *querimoniae*? Els noms, les dates, les xifres i els fets en són massa precisos, i coneguts al seu temps, com perquè hom pugui negligir el valor testimonial d'aquests documents. Més aviat, el que fins ara hi hem trobat a faltar és la veu i el plor dels qui pateixen més directament, perquè, si ens hi fixem bé, els autors dels escrits són homes de poder, comtes, nobles i

Moran & Rabella (2001, 57-62).

¹⁴ Bisson (15-17, 49-52) dedica una atenció especial a la querimònia dels habitants de Font-rubí.

¹⁵ Pujol 1913, 15. El text incomplet dels greuges dels homes d'Hostafrancs també fou editat per Russell-Gebbett (83-84) i Rubio García (90). L'edició completa del mateix document va ser publicada per Rasico (1993, 109-110; 2006, 278-279). A l'apartat II del present treball aquest document s'edita de nou amb diverses correccions i esmenes.

¹⁶ Tal com remarca Garí (18): "En estos años los inventarios de quejas se multiplican por el territorio catalán [...]. [L]os que conservamos son suficientes para aportar una idea clara de la naturaleza del pillaje y su relación con las cabalgadas como fuente de riqueza, del proceso de apropiación de derechos por parte de los linajes de vasallos, quienes emulando el gesto antiguo de los señores se introducen a su vez en un proceso de privatización y patrimonialización territorial [...]."

prelats, queixosos dels danys que vassalls ambiciosos, magnats rivals i guerrers incontrolats han ocasionat en els seus béns, fonts d'ingressos (terres, collites, homes, bestiar) i autoritat. Per a una història del sofriment són fonts indirectes.

Thomas Bisson analitza, a través d'un estudi aprofundit d'una sèrie de querimònies de cap a la segona meitat del segle XII i provinents del comtat de Barcelona, tant les veus com els motius dels plors d'algunes de les persones afectades pel tractament abusiu i àdhuc criminal d'aquells magnats i guerrers esmentats per Salrach.

3.0. A continuació penso analitzar la llengua de cinc querimònies dels segles XI i XII provinents de tres comarques catalanes occidentals (el Pallars Jussà, la Noguera, i la Segarra).¹⁷ Tots aquests documents han estat transcrits a base dels pergamins originals, i, segons sembla, quatre d'ells (I-IV), provinents del llegat Miret i Sans de la Biblioteca de Catalunya, han restat inèdits fins ara. En canvi el cinquè, els *Greuges dels Homes d'Hostafrancs*, fou publicat per primera vegada el 1913 per Pere Pujol (15), tot i que la seva edició va resultar incompleta, tal com han estat també diverses edicions posteriors del mateix pergami.¹⁸ L'any 1983, però, vaig realitzar-ne una transcripció completa a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, la qual, acompanyada per un comentari lingüístic d'aquest document i d'altres escrits medievals conservats en aquell gran arxiu, es va publicar pocs anys després (Rasico 1987, 284-285). Vaig tornar a editar el mateix document alguns anys més tard, amb la introducció d'algunes modificacions (Rasico 1993, 109-110; 2006, 278-279). En l'edició que n'apareix més avall s'han fet diverses esmenes addicionals, sobretot respecte a l'anàlisi i la interpretació de la toponímia esmentada.¹⁹

II. Edició dels Documents

1. Pergami 4035, Biblioteca de Catalunya: *Ranchuras de Petrus Arnals* (finals del S. XII; Pallars Jussà, Conca de Tremp).

Ranchuras quas abet Petrus Arnals de Ramon Gui- /2 llem ut promisit mi ut faciat mi chavalerus et non /3 fecit. Et ego fuit suo omine et non dedit mi ut uno /4 kavallo cum sela et freno. Alia de una espada /5 que perlxabit mi pater meus et ego prestabit et non redi- /6 dit. Alia de uno aspergo que ego prestabit et non /7 redidit. Alia de merchaderos qui ego priso in guar- /8 da, et mater mea, et venient ad nos et ille fran[g]it nostras /9 <nostras> chasas et tollit suo avere. Alia abeo de Ra- /10 mon Guillem qui fuit suo omine in suo cosimento et fecit /11 ille bene et non fecit mi nullo bene. Alia que fuit /12 suo omine et fecit ille et convenit mi .xx. /13 uncias et non dedit. Alia abeo de Ramon Guillem de suos /14 kavaleros qui prehenderunt uno meo kavaleto et de- /15 derunt ei multas et violarunt ei in ipso brazo. Alia de /16 uno omine qui denegavit mi, et ego destrixi que non est mi. /17 Et Ramon Guillem facet mi grande onta. Alia de Guillem /18 Bonsomo qui tollit Ramon Guillem una egua cum alia[s] /19 malas que fecit. Et ego abeo perditum. Alia de Arnal Pere /20 unde abet Ramon Guillem uncias .x. et non dedit nullam /21 partem. Alia de Guitard Guillem unde abet solid[o]s .v. et /22

¹⁷ La datació dels documents I-III s'ha determinat d'acord amb la informació proporcionada pel registre de pergamins de l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, i, també, a base dels documents del segle XI conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell i publicats per Baraut (1987a, 130, 173, 191; 1987b: 93, 96, 109-110), els quals, corresponents als anys 1060-1108, es refereixen a diverses persones esmentades en aquestes querimònies, com ara Pere Arnal, Arnal Pere, Guitard Guillem, Ramon Rodlan (Rotlan) o Pere Borel (Borrell).

¹⁸ Russell-Gebbett (83-84); Rubio García (90).

¹⁹ Els criteris d'edició emprats ací corresponen aproximadament amb els de Russell-Gebbett (50-52) i de Moran & Rabella (2001, 35-36).

non dedit. Alia de Guillem Ramon similiter. Alia de Ar- /23 nal Dodoni unde abet solidos .xxvi. et non dedit. Alia de Guillem Guillem unde abet solid[o]s .xvi. et non dedit. /24 Alia de Ramon Rodlan de solidos .vi. unde fui<...>²⁰ /25 et non dedit. Alia de Maca<...>²¹ dio que tollit uno /26 porcho et postea non abuit meo censum. Alia /27 de acapte que fecit pater meus de suo et ego de ille, et abet /28 mi tolt et peiorad. Alia de toltes et forces que fecit /29 unde perdidit mea onore et est peiorada.

2. Pergamí 4041, Biblioteca de Catalunya: *Ranchuras de Pere Arnal* (final del S. XI; Pallars Jussà, Conca de Tremp).

[Recto] *Ranchuras que abet Pere Arnal /2 de Arnal Arnal. Que cavalgà Ar- /3 nal Arnal super suo senior cum suos /4 omnes. Alia que venit Arnal Rai- /5 mon de Arancís in credença de Arnal /6 Arnal et emblà ad patre meis suo ave- /7 re. Alia que venit comite in Conchas /8 et fecit pregera de avere, et Arnal Arnal /9 fecit baiul[u] et tollit suo avere ad /10 meos omnes. Alia que Arnal Arnal /11 ferí uno meo eschuder. Alia que /12 Arnal Arnal ere meo omine et /13 ille fecit mi dare medietate de una /14 kavaleria et uno omine ad Beren- /15 ger de Arancís per força sine grad. /16 Alia que Arnal Arnal ere meo omi- /17 <mi>nem, que ille et mulier sua et suos/18 omnes trobaren afolament de /19 meo corps et perdita de mea onore /20 et de meo avere. Alia de Arnal Ar- /21 nal, que Arnal Ramon de Arancís ere /22 meo inimics et el cholí<l> in ista mea /23 onore ad mea força. Alia de meos /24 placitos et de meos lexivos que abet /25 emblados. Alia de una mea fra[n]-/26 cheza, que pres meo omine et vinclà /27 in ipso kastello, per nomen Pere /28 Borel. Alia de meas justicias que /29 non voluit facere infra meos omi- /30 nes et venit mi malum. Alia de /31 opera de isto kastro vel de ipsa /32 guarda que debet <fecit> facere et /33 non fecit. Alia que abet facta con- /34 dreta in suo kastro ille et suos /35 omnes contra meo kastro. Alia /36 de ipsas talas que abet factas ille /37 et suos omnes de ortos de messes et /38 vineas qui bene<t> valet mile /39 modios. Alia que abet me et /40 mulier mea blasfemados /41 et desonrados ille et mulier /42 sua et suos omnes.*

[Verso] *Alia que paraulà cum Ramon Guillem /2 perdita de mea onore. Alia que vidit /3 Pera Remon fe<...>²² meo a la u<...>²³ et /4 meos omnes et non adjuvaba nullo. /5 Alia de mea devesa que chaçà meos /6 chonilos ad mea força. Alia de ipso /7 chastlà de ipso solo que abet pres /8 ad força de meo senior et de me. /9 Alia que ille et suos omnes ferirunt /10 meos omnes de Conchas. Alia de /11 mulier sua que fecit una donze- /12 la que<s> erat in mea guarda et fecit /13 tollere de sua lingua. Alia de /14 una mea ortolana que fecit mi /15 ferire et macare in mea alaude. /16 Alia que paraulà Arnal Arnal cum /17 Ramon Guillem que pres in placitis Ra- /18 mon Guillem et Guillem Ramon, et fecit. /19 Alia que vendit suos kavalls /20 et suos mulos ad ipso comi- /21 te. Alia de ipsos terminos de /22 Conchas que tollet meos vicinos /23 et non defendit. Alia de que caval- /24 gà super Berenger Arnal de Salent. /25 Alia que mulier sua desonrabat /26 matre mea intrante meo kastro.*

3. Pergamí 4042, Biblioteca de Catalunya: *Ranchure de Petru Arnalli* (final del S. XI; Pallars Jussà, Conca de Tremp).

Ranchure que abet dono Petru Arnalli de Arnal Pere. In primis que fuit scripta carta

²⁰ Forat.

²¹ *Idem.*

²² Text esborrat per la humitat i il·legible.

²³ *Idem.*

/2 <cho> per amicitate que convenit Arnal Pere ad Pere Arnal, que de ipso fiucio que ille /3 fecit qu-el ne pagarie et non fecit. Alia que fecit placitum cum suos inimicos sine ille et ve- /4 nit ad eum grande donno. Alia que adobà que perdidit sua onore et preseren pane. /5 Alia fuit vengad de achel meo inimico et venit ad meo pater et sustrax- /6 lo-li et venit grande donno, et ad ço abet factum dins tro amicitate. Ranchure abeo [de] Aarnal Pere de /7 ista nostra onore que se tenet ad nostra força et que ens en é[s] vengud grande donno. /8 Ad in ante que-ns convenit que-ns en farie ço que fer no se-n devie, et non /9 fecit, et venit grande donno. Alia que abet pres meo frater et se tenet et pro- /10 clamà que-l me redés. Alia que abet mortos et exorbados meos omnes /11 super preferiment de dret que ego preferia. Alia de covenences que fes cum meo /12 frater et no les li atès et venit grande donno ad me et ad ille. Alia de suos /13 omnes de Arnal Pere q[u]i exirunt de suo kastro et tolgront meo kastro ab /14 quant ii avie. Alia de suos omnes q[u]i exirunt de suo kastro et sachudiront /15 ipsa preda ad meos omnes et abebunt parte. Ipsa que se ti de mea am[i]cit[ate] /16 que in me no-s fadiga de ço que jo a fer-le-n avia de amicitate.

4. Pergamí 4044, Biblioteca de Catalunya: *Querimonia de l'Abat i el Convent de Sant Pere d'Àger* (S. XII; Àger, la Noguera).

Hec est querimonia q<e>ue facit scribere domino abbeis Agerenssi cum con- /2 ventu Sancti Petre que fecit nobis R. d'Agna post morte fratri suo /3 Alegret. In primis venit ad capumansum nostrum de Camporasio et fecit /4 ibi aperire cigas nostras ubi erit cibaria nostra qui venerit de Ar- /5 tesa vel de Montecenisio, et de Castellione de Lordà et de Toló. /6 Et cum illo alio qui fuit de termino Momagastrensi. Fuerunt /7 quatuor modios et .XL. sextarios tritici et quinque modi- /8 os et .VIII. ordi et .III. modios et sextarios .VI. /9 de avena. Post ista malefacta fecit alia. Veniebat ciba- /10 ria de castro Castellione de Lordà. Erat in numero .VIII. /11 pernas quinque ex eas de duos solidos una queque, et .XX. et .III. /12 galinas, et .XII. solidos denarios, et .X. et .VIII. formaticos, /13 et duos sextarios olei et quinque libras de lana. Et super ipsa /14 malefacta sic duxerunt homines nostros captos vel li- /15 gatos usque ad flumen Sigoris et expoliaverunt ibi eos /16 de vestimentis et de calciamentis vel de armis. Ita fecerunt /17 per consilio Raimundo de Agna et Raimundo de Carmenzó. Et fe- /18 cerunt alia preda en Pug de Fex, et traxit de domo nostra .I. /19 mul et .I. tona et .I. barril et .I. kallera et .I. /20 archa et sex besties menudes et .I. porc de .VIII. /21 solidos. Post ista malefacta fecit alia. Traxit .I. /22 mula de domo Sancti Michaelis. Similiter tollit a baiu- /23 lo nostro de Camterres .XX. solidos. Post ista facta venit /24 morte super homine nostro et abebat uxorem accepta /25 de .VII. mensis, et illa inpregnavit-se et nafravit-se (*et illo). /26 Et domno R. de Agna, quare illos non abuerunt filios, /27 expoliavit domo nostra de pane et vino (*et caro) et de omnis /28 bestiis.

5. "Documents en Català" Carpeta I, Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell: *Greuges dels Homes d'Hostafrancs* (S. XII, Segarra).²⁴

[Recto] Hec sunt res qe B. de Peramola e na Ramia tolgren als omens d'Astafrancs. A Jovan Be- /2 renguer e a R. Torà .III. miger[es] de for[ment] que valie sete solidos una quiega, e .I. somera que valie /3 .XX. solidos. E a Jacme Arbert trascren lo vi de la tona e portaren-lo-sse-n a Cuncabela. E tren- /4 caren la francea de l'eglesia d'Urgel e preseren [ad] A. Nebot dret que avie fermat /5 e giat que l'avien, e trasc[r]en-lo de l'eglesia pres

²⁴ Vegeu-ne les edicions anteriors de Pujol (15), Russell-Gebbett (83-84); Rubio García (90), i Rasico (1993, 109-110; 2006, 278-279). Com ja s'ha remarcat, les edicions de Pujol, Russell-Gebbett i Rubio García són incompletes atès que no hi transcriuen el verso del pergami.

e mans ligades menaren-lo a Cunquebela, /6 e tengren-lo .iii. dies pres en la tore en la tavega. E agren-ne .iii. besties e reemé-les /7 .LXXXII. solidos. E G. d'Ofegat tolé ad A. Nebot .XXVIII. oveiles, e B. de Peramola cobré /8 -les per treves e m<on>ede neguna ad A. Nebot, e mes-les en pret en la compra de Cunca- /9 bella per .XXXVI. morabatins entr[e] eles e ls esplets qe avien feit de .iii. ans. E tol- /10 gren an G. de Ssegara .i. bou e reemé'1 .LXXX. solidos. E tolgren an G.A. .XC. solidos. E tolgren a n' /11 A. Cavaler e an Martel .i. bou e reemerren-lo .XXXVI. solidos. E tolgren an Gerat dez Penal /12 .XC. solidos. E tolgren a n'A. Montaner .ii. someres e reemé-les .XC. solidos. E tolgren an R. Mir /13 .ii. bous. E tolgren an P. Nebot .XXIII. hoveiles e .ii. vaces. E tolgren an B. /14 Ferer .x. oveiles e .viii. aiels e .i. tona. E tolgren an P. Toró .i. arca. E tolgren /15 an B. Lagaiós .XX. solidos. E tolgren a n'A. Roig .i. tona per .XL. solidos. /16 Tolgren an G. de Seró .XXV. solidos. An G. Daví .XVI. solidos. E d'en Bartolomeu .i. bou que avie costad .LX. solidos /17 e .XV. solidos. D'altra part tolgren an P. Domenec .X. solidos. An Botet .XL. solidos. E de na Maria de za Porta /18 .LXXX. solidos. E d'en P. Reg .L. solidos e .iii. migeres d'ordi per Dei. E-n P. de Solsona .XL. oveileis e .XVIII. anels. /19 Agren de n'A. Mulner .XX. e .v. solidos. E d'en Garul .vi. solidos. E d'en P. Ferucz .XX. migeres [d']ordi, e d'en G. de Besora .i. /20 e reemé-les .XC. solidos. E de n'Agremont .XVIII. solidos. E d'en G. Boraz .XC. solidos. E-n Rog reemé .i. tona /21 per .XV. solidos per Dei. E-n Balester .i. guaenga que valie .viii. solidos. E d'en G. de Monfalcó .XXX. e .v. solidos. /22 Altra vegada més los homens d'Ostafra[n]cs fermanza per forza per .XXX. morabatins e agren-los a pagar.

[Verso] <...>²⁵ robes de Pons. /2 Azò son coses que na Ramia e-n G. de Pons an preses dels homens d'Ostafrancs per manament. D'en /3 B. Boracz .i. plomaz e .i. espaa. E d'en B. Cavaler .i. plomaz. E d'en Gili .ii. guaenges /4 e .i. balesta. R. dez Vilar .i. guaenga. G.A. .i. boracza e .i. cavag. E en Ga- /5 rul .i. boraza. G. Daví .ii. cavacs e .i. guaenga. R. Bonet .i. guaenga. E /6 R. Agremont .i. cavacg e .i. sac. R. Mir .i. guaenga e .i. boracza e .i. plo- /7 maz tot nou. P. de Segera .i. cavac. B. Boracz .i. guaenga e <...>²⁶ plomaz. /8 A. Carbó una guaenga. E d'en R. Boracz .i. guaenga. S. de Segera .i. guaenga. /9 A. Meseger .i. cavac. E de na G. de Reg .i. plomaz e .i. guaenga. R. <...>²⁷ /10 B. Laganós .i. boraza. P. Juglar plomaz. Na Maria de za Porta <...>²⁸ plomaz. /11 E-n Reg .i. capa. E de n'A. de Solsona .i. guaenga e .i. plomaz. E d'en Botet /12 .i. plomaz e .i. lançol. E d'en G. Ferer .i. caldera. D'en G. de Besora .i. plomaz. /13 R. Lubera .i. [g]uadenga.

III. Comentari Lingüístic²⁹

A. Fonologia

1.0. Vocalisme

1.1. Vocals Tòniques

Quant a les vocals tòniques, es presenten diversos exemples de la monoftongació del diftong AU a o (/ɔ/), si bé tots els testimonis es constaten dins el mateix text del segle XII: *coses* (V.v2) < CAUSAS, *Besora* (V.r19, V.v12) < *BASAURIA.

²⁵ IHegible.

²⁶ *Idem*.

²⁷ *Idem*.

²⁸ *Idem*.

²⁹ Els exemples que se citen en els paràgrafs següents seran acompanyats normalment d'una indicació del text (en xifres romanes) i de la línia (en xifres aràbigues) on apareixen.

1.2. Les vocals mitjanes obertes tòniques /'ɛ/ i /'ɔ/ del llatí vulgar deuen haver-se diftongat molt d'hora davant una iod ([j]) en el català preliterari per a formar tot formant uns nuclis vocàlics complexos: /'ɛ/ > ['jej] i /'ɔ/ > ['woj]. Ben aviat, però, aquests triftongs primitius es reduïren a vocals simples ([i], [u] respectivament) o bé a diftongs si el so palatal hi restava encara, com ara en *Pug de Fex* (IV.18) < PODIU (cf. LECTU > *llit*, VOCITU > *buit*, NOCTE > ant. *nuit* > *nit*, etc.).³⁰

1.3. El diftong produït en el sufix -ARIU (-A), i, així mateix en el nexxe radical -ARI- o -ARE-, ja es troba simplificada a *e* (/e/) en els documents considerats ací, la qual evolució sembla haver-se esdevingut a través de les etapes ['ajr] > ['ɛjr] > ['ejr] > ['e(r)]; així: *chavalerus* (I.2), *kavaleros* (I.14), *cavaler* (V.r11, V.v3) < CABALL(U)-ARIU (-OS); *kavaleria* (II.14) < CABALLU-ARI(U)-ĪA; *merchaderos* (I.7) < MERCĀT(U)-ARIOS; *pregera* (II.r8) < PRECARIA; *eschuder* (II.r11) < SCŪT(U)-ARIU; *Berenger* (II.14-15, II.24) < BERENGARIU (germ. BERINGAIR); *kallera* (IV.18), *caldera* (V.v12) < CALDARIA; *migeres* (V.r2) < MEDI(U)-ARIAS; *somera* (V.r2), *someres* (V.r12) < SAGMARIA(-S); *Ferer* (V.r14) < FERRARIU; *Lubera* (V.v13) < LUPARIA.

1.4. Els diftongs romànics originats per la vocalització d'una consonant velar sorda implosiva davant d'una dental sorda (-CT > -[kt] > -[jt]) revelen resultats diferents segons el seu origen etimològic. En el cas dels grups -ĒCT-, -ICT- (> ['ejt]) el diftong antic *ei* (['ej]) deu haver-se reduït a *e* (/e/) molt d'hora en la llengua antiga, tal com revelen *dret* (V.r4) < DIRĒCTU i *esplets* (V.r9) < EXPLIC(I)TOS; però en el cas del grup -ACT- encara es manté l'etapa fonètica intermèdia *eit*, com en els parlars occidentals del català modern: *feit* (V.r9) < FACTU.

1.5. En alguns indrets i nivells socials el grup -AMN- va experimentar una vocalització de la consonant labial implosiva (['amn] > ['aβm] > ['awn] > ['ɔn]), una evolució que va produir la forma antiga i dialectal *don* < DAMNU (cf. *escon* < SCAMNU). Així s'explica la forma llatinitzada *donno* (III.4, III.6-7, III.9, III.12).³¹

2.0. Vocals Àtones

2.1. En un text procedent de la Segarra, una comarca que actualment pertany a la zona de transició entre els grups dialectals oriental i nord-occidental, es veu un cas d'alternança *e-/a-* en posició pretònica, cosa que fa pensar un possible inici de la confusió entre aquestes vocals àtones semblant a la que va arribar a caracteritzar els parlars orientals cap a mitjan segle XV: *lançol* (V.v12) < LINTEOLU.

Entre d'altres exemples possibles d'una confusió o bé d'una reducció de la qualitat vocàlica davant de l'accent hi ha *Astafrancs* (V.r1) < AUSTIRFRANKS (cf. *Ostafrancs* V.r22) i *Dodoni* (I.23) < DEU(S)-DŌNET? (cf. ant. *Deudat*, *Deudonat*).³²

2.2. Darrere la síl·laba tònica es troba el canvi d'una /a/ etimològica en /e/ en posició interna i davant una /s/ o /n/ final, tal com revelen les formes *toltes* (I.28) < TOLLITAS, *forces* (I.28) < FORTIAS, *covenences* (III.11) < CONVENIENTIAS, *besties* (IV.20; V.r6) < BĒSTIAS, *menudes* (IV.20) < MINŪTAS, *avien* (V.r5) < HABĒBANT, *ligades* (V.r5) < LIGĀTAS, *vaces* (V.r13) < VACCAS, *oveiles* (V.r7; V.r14), *hoveiles* (V.r13), *oveleis* (V.r18

³⁰ Sobre l'evolució de ll. vulg. /'ɛ/, /'ɔ/ en català, veg. Coromines (1974, 248-250).

³¹ Coromines (1974, 262); *DECat* III, 21a19-32, s.v. *dany*.

³² *DCVB* 4, 376, s.v. *Deudat*, *Deudonat*. Respecte a *Dodoni*, no fóra impossible que es tractés de *Dodoni* < DEU(S)-DONĀVĪ; cf. Moll 1991, 157-158.

= *oveiles*) < OVIC(U)LAS, *treves* (V.r8) < *TRIWAS, *someres* (V.r12) < SAGMARIAS, *coses* (V.v2) < CAUSAS, *preses* (V.v2) < *PRĒNSAS.³³

2.3. En posició posttònica interna es descobreix una *-a* en lloc d'una *-e* etimològica en *cavac* (V.v7, V.v9), *cavag* (V.v4), *cavacg* (V.v6), *cavacs* (V.v5) < *CAVICU (-OS) (cf. mod. *càvec*), les quals formes havien de tenir originàriament una *-e/* posttònica i les escrites amb *-a* sembla que mostren influència de la *a* tònica de *càvec* (> *càvac*) o bé d'algunes formes paradigmàtiques del verb *cavar* < CAVĀRE (*cavava*, *cavà*, *cavaren*, etc.).³⁴

2.4. La inflexió d'una */a/* posttònica en */e/* es veu així mateix en la tercera persona singular de l'imperfet d'indicatiu: *ere* (II.r12, II.r16, II.r21) < ERAT, *devie* (III.8) < DEBĒBAT, *avie* (III.14; V.r4, r16) < HABĒBAT (cf. *avia* III.16 < HABĒBAT), *valie* (V.r2, V.r21) < VALĒBAT, *pagarie* (III.3) < PACĀRE-*HIAT, *farie* (III.8) < FACERE-*HIAT. Es presenta un cas del mateix canvi de *-a* en *-e* en posició final de paraula en *monede* (V.r8) < MONĒTA.

2.5. En posició final de paraula les vocals mitjanes *-e* i *-o*, derivades respectivament de les *-e/* i *-o/* àtones del llatí vulgar, van perdre's molt d'hora en català sempre que la mateixa vocal no hi restés, per motius d'estructura sil·làbica, darrere un grup consonàntic. Es descobreixen testimonis de l'eliminació de les *-e* i *-o* finals en fonts catalanes des del segle IX (Rasico 1982, 107-117). Així, doncs, no resulta gens sorprenent que els textos estudiats ací proporcionin exemples de la pèrdua d'ambdues vocals finals, entre els quals se'n poden citar el següents: *Ramon* (I.1; I.9-10) < RAIMUNDU(S) (< RAGINMUND), *Arnal* (I.19) < ARNALDU(S) (< ARNOALD), *Guitard* (I.20) < GUITARDU(S) (< WITHARD), *tolt* (I.28) < TOLLITU, *peiorad* (I.28) < PIGNORĀTU, *eschuder* (II.r11) < SCŪT(U)-ARIU, *grad* (II.r15) < GRATU, *afolament* (II.r18) < (A)FULLAMENTU, *el* (II.r22III.3) < ILLE, *pres* (II.r26, II.v17) < *PRĒNSIT, *Borel* (II.r28) < BURRELLU(S), *chastlà* (II.v7) < CASTELLĀNU, *kavalls* (II.v19) < CABALLOS, *Salent* (II.v24) < SALIENTE, *vengad* (III.5) < VINDICĀTU, *achel* (III.5) < ACCU-ILLE, *vengud* (III.7) < VENŪTU, *atès* (III.12) < *ATTĒNSIT, *Pug* (IV.18) < PODIU, *Fex* (IV.18) < FASCE, *mul* (IV.19) < MŪLU, *porc* (IV.20) < PORCU, *dret* (III.11, V.r4) < DIRĒCTU, *aiels* (V.r14) i *anels* (V.r18) < AGNELLOS, *plomaz* (V.v3, V.v7, V.v9-10) < PLUMACEU, *sac* (V.v6) < SACCU, etc.

3.0. Consonantisme

3.1. Atès que els documents que es condideren en aquest estudi daten dels segles XI i XII, ja és d'esperar que donin testimoniatge d'una sèrie d'evolucions consonàntiques que s'havien acomplert anteriorment en la llengua, com ara en el cas de la vocalització del reflex fricatiu comú de la *v* i *-B-* (*/β/*) en posició final de síl·laba, tal com palesen les formes *paraulà* (II.v1, II.v16) < PARABOLĀVIT, *bou* (V.r10, V.r16) i *bous* (V.r13) < BOVE (-S), *nou* (V.v7) < NOVU.³⁵

3.2. L'evolució de les consonants sonores antigues */ð/* i */dʒ/* derivades de la *-D-* (> */ð/*) i

³³ Veg. Rasico (1982, 87-96).

³⁴ Coromines (*DECat* II, 641, s.v. *cau*) observa que *càvec* apareix escrit amb *a* i *e* àtones en una època bastant antiga, i que la forma amb *e* posttònica esdevé general des del segle XV.

³⁵ Per a alguns exemples primerencs de la vocalització del reflex comú de les *v* i *-B-*, veg. Rasico (1982, 132).

dels grups -TJ-, C^e. i⁻ (> /ɟ/) està íntimament relacionada puix que ambdós fonemes arcaics van confluir en un fonema fricatiu dental sonor molt feble ([ð]) cap al segle IX. Davant d'una síl·laba tònica aquesta consonant es va eliminar normalment en el català comú, mentre que darrere l'accent va reforçar el seu caràcter vibril·lant fins a convertir-se en [z] i, alhora, confondre's amb la fricativa alveolar /z/ procedent de -s- i -ns-. Tanmateix, en esdevenir final de síl·laba o paraula l'antic so dental /ð/ va experimentar un procés de vocalització el resultat del qual fou la semivocal velar -[w] (-/u/).³⁶

Malgrat l'antiguitat dels canvis esmentats, es descobreix un mot en què podria trobar-se encara, en posició final de paraula, l'antiga fricativa dental /ð/: *pret* (V.r8) < pretiu. Això no obstant, és possible que la grafia -t sigui sols un arcaisme gràfic per la semivocal -[w] (-/u/) en vista de l'antropònim *Gerat* (V.r11) < GERALDUS que apareix dins el mateix text, la -t final del qual ha de representar una -[l] de matís velar o, cosa més probable, la semivocal velar esmentada.³⁷

Hi ha també testimonis de l'evolució /ð/ > /z/ i de la pèrdua de l'antiga fricativa dental darrere l'accent: *francheza* (II.r25-26), *francea* (V.r4) < *FRANK-ITIA; *espaa* (V.v3) < *SPADA (cf. *espada* I.4).

3.3. L'antic fonema africacat dental /ts/ (< ce, i -, -cj- i -ce, i, -cj, -tj darrere una consonant), que feia parella sorda en la llengua antiga amb la /ɟ/, encara es conserva en els nostres documents, com ara en *brazo* (I.15) < BRACCHIU, *força* (II.r15, II.r23, II.v6, II.v8, III.7) i *forza* (V.r22) < FORTIA, *chaçà* (II.v5) < CAPTIÀVIT, *ço* (III.6, III.8, III.16) i *azò* (V.v2) < ECCE-HOC; *covenences* (III.11) < CONVENIENTIAS, *Carmenzó* (IV.17) < *CARIU-MANZON, *boracz* (V.v3, V.v7) i *boracza* (V.v4, v6), *boraza* (V.v5, v10) < BURRACEU (-A), *fermanza* (V.r22) < FIRMANTIA, *plomaz* (V.v3, V.v6-7) < PLUMACEU, i afins.

3.4. Quant a les consonants nasals, un tret característic del desenvolupament fonològic del català és l'assimilació dels grups -MB- (> *mm*) > *m* (/m/), -ND- (> *nn*) > *n* (/n/), i, amb menys freqüència i regularitat, -LD- (> *ll*) > *l* (/l/); juntament amb la solució en una síl·laba final -LD > -[ll] > -[wl] > -[w] (-/u/).³⁸ Es veuen en els nostres documents diversos casos de -ND- > *n* i de -LD- > -*l*, -*t*, aquesta segona grafia, evidentment, amb el valor de -[w] (-/u/): *Ramon* (I.1, I.9-10, I.13, etc.), *Remon* (II.v3) < RAIMUNDU(S) (< RAGINMUND) (cf. *Raimundo* IV.17); *Rodlan* (I.24) < HROTLAND; *Arnals* (I.1), *Arnal* (II.r1-3, II.1), *Arnalli* (III.1), *Aarnal* (III.6) < ARNALDU(S) (< ARNOALD); *kallera* (IV.19) < CALDARIA (cf. *caldera* V.v12); *Gerat* (V.r11) < GERALDU(S) (< GAIROALD).³⁹

3.5. Així mateix, es presenten testimonis de l'evolució dels grups -MN-, -NN-, i -GN-, -NG'-. En català aquests grups han tingut diverses solucions: -MN- ha donat normalment /n/ (llevat del cas de *dany*, influït per *engany* i *guany*; cf. ant. i dial. *dan*, *don*); -NN- > /ɲ/ (juntament amb ant. i dial. /n/; cf. *any* ['aɲ] al costant de *an* ['an]); i -GN-, -NG'- han produït també /ɲ/ (PUGNU > *puny* ['puɲ], LIGNA > *llenya* ['lɛɲə], STRINGIT > *estreny*

³⁶ Sobre aquestes evolucions, veg. Coromines (1974, 209-216); Rasico (1982, 135-173); i Gulsoy (123-168).

³⁷ Convé recordar ací les grafies *fét* (3v15), *féd* (6r23) < FĒCIT, *vit* (4r2) < VĪDIT de les *Homilies d'Organyà* del final del segle XII, les quals devien correspondre a ['feð] i ['βið] respectivament (Coromines 1976-1977, I: 127-153). Sobre la "grafia inversa" -d (o bé -t) per -u (-[w]), veg. Coromines 1965-1970, I, 45-46.

³⁸ Sobre aquestes assimilacions, veg. Rasico (1982, 173-184).

³⁹ La forma *Gerat* (V.r11) < GERALDU(S) dona suport a l'observació feta més amunt pel que fa a la -t del mot *pret* (V.r8) < PRETIU. És versemblant, doncs, que en aquests casos la -t representa -[w] (-/u/).

[ə's'trɛɲ] ~ [es'trɛɲ], etc.).⁴⁰ Els documents considerats ací revelen els canvis -MN-, -NN- > n (/n/): *ans* (V.r9) < ANNOS; -GN-, -NJ-, -NG'-> i, n (/ɲ/): *peiorad* (I.28), *peiorada* (I.29) < PIGNORĀTU (-A); *aiels* (V.r14), *anels* (V.r18) < AGNELLOS; *Agna* (IV.2, IV.17, IV.26) < ANGIA; *Lagaiós* (V.r15), *Laganós* (V.v10) < preromà (basc) LAKAINYA ([la'kajna]).⁴¹

3.6. En el català nord-occidental, en valencià, i en diversos parlars actuals del domini català oriental no existeix actualment cap diferència entre els reflexos romànics dels grups llatins -LL-, L- i de -LJ-, -C'L-, -G'L-. No resulta així, però, en d'altres varietats dialectals de la llengua en les quals els mateixos grups han donat un fonema lateral palatal (/ʎ/ < -LL-, L-) juntament amb un altre de tipus fricatiu palatal (/j/ < -LJ-, -C'L-, -G'L-). La zona on es conserva avui el contrast etimològic entre les consonants palatals /ʎ/ i /j/ inclou aproximadament les terres situades entre els rius Ter i Llobregat (llevat de la ciutat de Barcelona i la seva rodalia), i, a més, les Illes Balears. Hom creu que la distinció entre els reflexos de -LL-, L- i de -LJ-, etc., va existir antigament arreu del domini lingüístic català i que la /j/, resultat de la deslateralització d'un fonema lateral complex i semblant a /jʎ/, va recular lentament cap a l'est davant la confusió en /ʎ/ dels dos fonemes palatals antics.⁴²

En els documents analitzats el reflex de la L- inicial es representa sempre amb la grafia *l-*: *lengua* (II.v13) < LINGUA, *Lordà* (IV.5, IV.10) < LURRI-TE-ĀNU, *lana* < LANA, *Lagaiós* (V.r15), *Laganós* (V.v10) < LAKAINYA, *lançol* (V.v12) < LINTEOLU, *ligades* (V.r5) < LIGĀTAS; mentre que el continuador de la -LL- s'escriu amb una *l* senzilla o doble: *chavalerus* (I.2), *Cavaler* (V.v3) < CABALL(U) -ARIU(S); *kavallo*, *kavalls* < CABALLU (-OS); *sela* (I.4) < SELLA; *aiels* (V.r14), *anels* (V.r18) < AGNELLOS; *balesta* (V.v4) < BALLISTA, *Vilar* (V.v4) < VĪLLĀRE, entre d'altres exemples semblants.

El cas del reflex palatal dels grups -LJ-, -C'L-, -G'L- (> /jʎ/) resulta més complicat i fa pensar en l'inici d'una confusió entre les dues menes de laterals palatals antigues (/ʎ/ i /jʎ/), si més no en algunes comarques nord-occidentals, abans del segle XII. Així, d'una banda, es troba la grafia *il* en *oveiles* (V.r7, V.r14), *hoveiles* (V.r13), *oveleis* (V.r18, per *oveiles*) < OVIC(U)LAS,⁴³ i, de l'altra, hi ha diverses formes amb *l* senzilla (< -LJ-, etc.), com ara *talas* (II.r36) < TALEAS, *chonilos* (II.v6) < CUNĪC(U)LOS, *Salent* (II.v24) < SALIENTE.⁴⁴

3.7. Un dels trets fonològics més distintius del català és la pèrdua del reflex de la -N' final (> -/n/) en mots del tipus *bo* (< *bon*) < BONU, *raó* (< *raon*) < RATIŌNE, *terme* (< *térmen*) < TERMINU, *home* (< *homen*) < HOMINE, i afins. Això no obstant, la /n/ s'ha conservat en el plural dels paroxítons etimològics (e.g. *bons* < BONOS, *raons* < RATIŌNES) i dialectalment també en el dels proparoxítons (e.g. *fréixens* < FRAXINOS, *màrgens* < MARGINES). Els primers testimonis escrits de l'eliminació de la -/n/ en posició final es troben en textos de mitjan segle X, cosa que palesa que l'afebliment de la consonant nasal havia començat molt abans d'aquesta època.⁴⁵

Els nostres manuscrits de rancures o de querimònies proporcionen diversos

⁴⁰ Sobre l'evolució dels grups -MN-, -NN- i -GN- en català, veg. Especialment Badia i Margarit (211, 218-220); Coromines (1974, 261-62), *DECat*, V, 19-23, s.v. *dany*; Rasico (1982, 203-218).

⁴¹ Coromines, *DECat* V, 127-129, s.v. *lleganya*.

⁴² L'evolució de -LL-, L- i de -LJ-, etc., ha estat estudiada en detall per Coromines (1974, 289-291; 1976-1977, I: 17-19, 29-51) i Rasico (1982, 185-203).

⁴³ La forma *oveleis* (V.r18) representa evidentment un error gràfic. Sens dubte cal llegir-hi *oveiles*.

⁴⁴ Veg. Coromines (1976-1977, I: 32-35).

⁴⁵ Sobre l'evolució de -N' en català, veg. Rasico (1982, 218-231; 1993, 36-51).

exemples de l'eliminació de la /-n/ en posició final de mot, i sobretot en noms de lloc, cosa que palesa que la pèrdua de la nasal s'havia acomplert anteriorment al segle XI almenys en alguns indrets del territori lingüístic: *Lordà* (IV.5, IV.10) < LURRI-TE -ĀN(U), *Toló* (IV.5) < TELŌN(E), *Carmenzó* (IV.17) < *CARIU-MANZON, *vi* (V.r3) < VĪNU, *Carbó* (V.v8) < CARBŌN(E), *Toró* (V.r14) < *TORŌN(E), *Seró* (V.r16) < *ÇIRION, *Monfalcó* (V.r21) < MONTE-FALCŌN(E). En el plural, però, hi ha *mans* (V.r5) < MANUS, *homens* (V.r22, V.v2), *omens* (V.r1) < HOMINES.

3.8. Es presenta un possible cas de pèrdua, per assimilació, de la vibrant senzilla /r/ seguida del morfema plural /-s/ (-[rs] > -[s]) en el topònim *Camterrés* (IV.23) (< *Camp-terrers*) < CAMPOS TERRARIOS.

3.9. Cal remarcar finalment, respecte als trets fònics de la llengua dels documents considerats, que l'ensordiment de les consonants anomenades obstruents (oclusives, fricatives i africades) en posició final de paraula no va acomplir-se en català fins cap a la darrera del segle XII o les primeres dècades del segle XIII.⁴⁶ Per tant, en els nostres textos encara es troben formes vacil·lants, especialment en el document V; així: *peiorad* (I.28) < PIGNORĀTU; *grad* (II.r15) < GRATU; *vengud* (III.7) < VENŪTU; *costad* (V.r16) < COSTĀTU; *cavag* (V.v4), *cavacg* (V.v6) < *CAVICU; al costat de *fermat* (V.r4) < FIRMĀTU; *Nebot* (V.r4, V.r13) < NEPŌTE; *Ofegat* (V.r7) < AFFOCĀTU; *Domenec* (V.r17) < DOMINICU; *cavac* (V.v7) < *CAVICU (cf. *cavacs* V.v5 < *CAVICOS).

B. Morfosintaxi

1.0. Substantius i Pronoms

1.1. Substantius

Els documents considerats en aquest estudi es caracteritzen per un lèxic no gaire ric ni variat. Els mateixos mots s'hi repeteixen seguint unes fórmules del llatí tardà ben establertes per a aquest tipus de document. Això, si més no, és el que s'hi troba respecte a la morfologia nominal. I, en aquest sentit, convé tenir present que dels cinc pergamins analitzats ací la majoria d'ells estan escrits en un llatí macarrònic i força barroer. Ultra això, aquests mateixos documents no sols resulten transparents pel que fa a la llengua del redactor (especialment respecte al lèxic i fins i tot la gramàtica), sinó que també contenen nombroses paraules catalanes i alhora frases senceres en aquesta llengua.

Pel que fa a la morfologia nominal, observem d'antuvi que en general no hi queden gaires rastres del cas nominatiu de l'antiga declinació llatina. Per tant resulta excepcional trobar encara *Petrus Arnals* (I.1) < PETRUS ARNALDUS (cf. *Pere Arnal* II.1r) juntament amb la forma llatinitzada *inimics* (II.r22) < INIMĪCUS, les quals formes deuen representar occitanismes.⁴⁷

Entre d'altres trets nominals cal remarcar la forma del numeral *sete* (V.r2) < SEPTE, la qual sembla que reflecteix una llatinització de cat. *set*. Es troba, així mateix, l'alternança radical *egl-/esgl-* en *eglesia* (V.r4) i *esglesia* (V.r5) < ECLĒSIA, la qual correspon a una diferència de transmissió lingüística: *eglesia* representaria una evolució popular, mentre que *esglesia* correspondria al resultat d'una reacció culta i més aviat eclesiàstica.⁴⁸

Tal com ja s'ha observat més amunt (§3.7), els descendents dels mots paroxítons i proparoxítons en -NE, -NU formen el plural en *-ns*: *mans* (V.r5) < MANUS; *homens*

⁴⁶ Veg. Coromines (1974, 297); Russell-Gebbett (31).

⁴⁷ Sobre la conservació del cas nominatiu en occità antic, veg. Grandgent (86-94).

⁴⁸ Així opina Coromines, *DECat.* V, 596, s.v. *esglesia*.

(V.r22, V.v2), *omens* (V.r1) < HOMINES.

1.2. Pronoms

1.2.1. Pronoms Tònics

1.2.1.1. Els documents proporcionen pocs exemples dels pronoms tònicos en funció de subjecte o de complement preposicional. Només s'hi descobreixen *jo* (III.16) < EGO: no·s fadiga de ço que *jo* a fer·le·n avia de amicitate; *el* (II.r22, III.3) < ILLE: et *el* cholfí; qu·*el* ne pagarie; *eles* (V.r9) < ILLAS: entr[e] *eles* e·ls esplets.

1.2.1.2. Entre d'altres pronoms tònicos que apareixen en els textos examinats se'n poden citar els següents:

El demostratiu *achel* (III.5) < ACCU-ILLE: fuit vengad de *achel* meo inimico.

Els indefinits *ço* (III.6, III.8, III.16) i *azò* (V.v2) < ECCE-HOC: et ad *ço* abet factum; no es fadiga de *ço*; que·ns en farie *ço* que fer no se·n devie; *azò* son coses (cf. et ad *ço* abet factum III.6).

El pronom de quantitat *quant* (III.14) < QUANTU: ab *quant* ii avie.

Un pronom indefinit i distributiu de tipus occità: *quiega* (V.r2) < *QUISQUA: .III. migeres de forment que valie sete solidos una *quiega* (cf. *queque* IV.11 < QUAEQUE: ux eas de duos solidos una *queque*).⁴⁹

El relatiu *lo qual* (V.r20) < (IL)LU QUALE: *lo qual* que reemé .x. solidos.

1.2.2. Pronoms Àtons

Són molt més nombrosos els pronoms febles (proclítics i enclítics) en els documents:

1.2.2.1. Pronoms de complement directe: venit ad meo pater et sustrax·*lo*·*li* (III.5-6); et proclamà que·*l* me redés (III.10); que avie fermat e giat que *l'*avien (V.r5); e portaren·*lo*·*sse*'n (V.r3); e menaren·*lo* a Cunquebela (V.r5); e tengren·*lo* .V. dies pres (V.r6); e reemerren·*lo* .XXXVI. solidos (V.r10); e reemé' *l* .LXXX. solidos (V.r10) < ILLU; e agren·*los* a pagar (V.r22) < ILLOS; de covenences que fes cum meo frater et no *les* li atès (III.12); e reemé·*les* .LXXXII. solidos (V.r6), cobré·*les* per treves (V.r8), e mes·*les* en pret (id.), e rééme·*les* .XC. solidos (V.r12) < ILLAS.

1.2.2.2. Pronoms de complement indirecte: venit ad meo pater et sustrax·*lo*·*li* (III.5-6); et no *les* *li* atès (III.12); de ço que *jo* a fer·*le*·*n* avia de amicitate (III.16) < ILLI; et que *ens* en és vengud grande donno (III.7); que·*ns* convenit qu·*ns* en farie ço que fer no se·n devie (III.8) < NOS.

1.2.2.3. Pronoms reflexius: de ista nostra onore que *se* tenet ad nostra força (III.7); que abet pres meo frater et *se* tenet (III.9); ço que fer no *se*·n devie (III.8); e portaren·*lo*·*sse* 'n (V.r3) < SE.

1.2.2.4. Partícules pronominoadverbials: et tolgront meo kastro ab *quant* *ii* avie (III.14) < IBI; qu·*el* *ne* pagarie (III.3); et que *ens* *en* és vengud grande donno (III.7); convenit qu·*ns* *en* farie ço que fer no se·n devie (III.8); de ço que *jo* a fer·*le*·*n* avia de amicitate (III.16); e portaren·*lo*·*sse* 'n (V.r3); e agren·*ne* .III. besties (V.r6) < INDE.

⁴⁹ Russell-Gebbett (228) observa que el mot *quiega* representa un occitanisme, atès que aquesta llengua té *quega* (veg. Grandgent, 113).

2.0. Adjectius

2.1. Dels adjectius catalans que apareixen en els pergamins se'n poden notar els següents: *menudes* (IV.20) < MINŪTAS: et sex besties *menudes*; *nou* (V.v7) < NOVU: e .I. plomaz tot *nou*; *neguna* (V.r8) < NEC-ŪNA: e monede *neguna*; *altra* (V.r22) < ALT(E)RA: *altra* vegada més; *tot* (V.v7) < TŌTTU, emprat ací amb una funció adverbial: e .I. plomaz *tot* nou; *Lagaiós* (V.r15) i *Laganós* (V.v10), usat com a malnom i derivat de *lleganya* o *llaganya* < preromà (basc) LAKAINYA; i el participi passat en funció d'adjectiu: *peiorada* (I.29) < PIGNORĀTA: unde perdidit mea onore et est *peiorada*; *vengad* (III.5) < VINDICĀTU: fuit *vengad* de achel meo inimico; *pres* (V.r5-6) < PRĒNSU: e trascren-lo de l'esglesia *pres* (...) e tengren-lo .III. dies *pres* en la tore; *ligades* (V.r5) < LIGĀTAS: e mans *ligades* menaren-lo a Cunquebela.

2.2. Article Definit

2.2.1. L'article definit derivat del demostratiu llatí IPSE només es conserva en un nombre reduït de formes toponomàstiques: *ez* (V.r11) < IPSU: e tolgren an Gerat dez Penal; R. dez Vilar (V.v4); *za* (V.r17, V.v10) < IPSA: e de na Maria de *za* Porta; na Maria de *za* Porta.

Tanmateix, cal notar l'ús freqüent dels demostratius llatins *ipso(s)* < IPSU (-OS), *ipsa(s)* < IPSA (-S) amb una funció determinativa ja quasi equivalent a la d'un article definit, com ara en els exemples següents: in *ipso* brazo (I.15); *ipso* chastlà de *ipso* solo (II.v6-7); ad *ipso* comite (II.v20); de *ipso* fiucio (III.2); de *ipsos* terminos de Conchas (II.v21); de *ipsa* guarda (II.r32-33); sachudiront *ipsa* preda (III.15); super *ipsa* malefacta (IV.13-14); de *ipsas* talas que abet factas (II.r36).

2.2.2. Llevat dels pocs exemples citats en què l'article *salat* apareix fossilitzat, es troba únicament l'article *literari* derivat de ILLE, ILLA, etc.:⁵⁰

Formes plenes: trascren *lo* vi (V.r3) < ILLU; *los* homens d'Ostafra[n]cs (V.r22) < ILLOS; *la* tona (V.r3), *la* francea (V.r4), *la* tore (V.r6), *la* tavega (V.r6), *la* compra (V.r8) < ILLA.

Formes reduïdes: l'esglesia (V.r4), l'esglesia (V.r5) < ILLA; e·ls esplets (V.r9) < (ET) ILLOS.

3.0. Preposicions

Són tan freqüents les preposicions *a* < AD, *de* < DE, *per* < PER, *en* < IN, juntament amb les formes reduïdes d'algunes d'elles, que ja no caldrà citar-ne testimonis dels nostres documents. En canvi, però, sí que resulten interessants, sobretot en vista de la data dels textos en què apareixen, les preposicions *dins tro* (III.6) < DE-INTUS (IN)TRO: et ad ço abet factum *dins tro* amicitate; *ab* (III.13) < APUD: et tolgront meo kastro *ab* quant ii avie.

4.0. Verbs

Ja s'ha observat que la morfologia verbal dels documents de rancures i querimònies és bastant pobra atesa la naturalesa d'aquest tipus de text, el qual, com a una relació de torts i greuges, es caracteritza per un llenguatge molt directe i concret. Això no obstant, hi apareix una sèrie de formes verbals, ja netament catalanes, que ens interessin per al present estudi.

4.1. Remarquem d'antuvi que en els nostres pergamins dels segles XI-XII només s'hi

⁵⁰ Sobre la història dels dos articles esmentats, veg. Rabella (2009, 151-161).

presenta un parell un infinitius catalans: *fer* (III.8, III.16) < FACERE i *pagar* (V.r22) < PACĀRE: que·ns farie ço que *fer* no se·n devie; no·s fadiga de ço que jo a *fer*-le·n avia de amicitate; e agren-los a *pagar*.

4.2. Present i Present Perfet

4.2.1. Els exemples del present d'indicatiu català que es descobreixen en els textos són: *és* (III.7) < EST: et que ens en *és* vengud grande donno; *ti* (III.15) < TENET: ipsa que se *ti* de mea amicitate; *fadiga* (III.16) < FATĪGAT: que in me no·s *fadiga* de ço que jo a *fer*-le·n avia; *són* (V.v2) < SUNT: azò *són* coses.

4.2.2. Atès el caràcter dels documents considerats ací, són molt més freqüents els exemples del present perfet, encara que la majoria d'aquests hi apareixen llatinitzats: *abet tolt* (I.27-28) < HABET TOLLITU: et *abet* mi *tol*t; [*abet*] *peiorad* (I.27-28) < [HABET] PIGNORĀTU: *abet* [mi *tol*t e] *peiorad*; *abet blasfemados* (II.r39-40) < HABET BLASFEMĀTOS: que *abet* me et mulier mea *blasfemados*; [*abet*] *desonrados* (II.r39-41) < [HABET] DESHONORĀTOS: que *abet* me et mulier mea *blasfemados* et *desonrados*; *abet pres* (II.v7, III.9) < HABET PRĒNSU: ipso solo que *abet pres*; *abet mortos* (III.10) < HABET MORTOS: que *abet mortos*; [*abet*] *exorbados* < [HABET] *EXORBĀTOS: que *abet* mortos et *exorbados* meos omines; *an preses* (V.v2) < HABENT PRĒNSAS: azò son coses que na Ramia e·n G. de Pons *an preses* dels homens d'Ostafrancs.

4.3. Imperfet i Plusquamperfet

4.3.1. De formes verbals corresponents a l'imperfet d'indicatiu els nostres textos en proporcionen alguns exemples, com ara: *ere* (II.r12, II.r16, II.r21) < ERAT: Arnal Arnal *ere* meo omine; Arnal Arnal *ere* meo ominem; Arnal Ramon de Arancís *ere* meo inimics; *avie* (III.14) i *avia* (III.16) < HABĒBAT: et tolgront meo kastro ab quant ii *avie*; de ço que jo a *fer*-le·n *avia*; *devie* (III.8) < DEBĒBAT: ço que *fer* no se·n *devie*; *preferia* (III.11) < PRAEFERIĒBAT: super preferiment de dret que ego *preferia*; *valie* (V.r2, V.r21) < VALĒBAT: forment que *valie* sete solidos; .I. guaenga que *valie* .VIII. solidos.

4.3.2. S'hi presenten també diversos testimonis del plusquamperfet d'indicatiu: *avie fermat* (V.r4) < HABĒBAT FIRMĀTU: e preseren ad A. Nebot dret que *avie fermat*; *giat* [que l'] *avien* (V.r5) < *GUĪDĀTU HABĒBANT: e *giat* que l'*avien*, trascren-lo de l'esglesia;⁵¹ *avie costad* (V.r16) < HABĒBAT COSTĀTU: .I. bou que *avie costad* .LX. solidos; *avien feit* (V.r9) < HABĒBANT FACTU: e·ls esplets que *avien feit* de .III. ans

4.4. Perfet Simple

Les formes verbals catalanes corresponents al perfet d'indicatiu (també anomenat el pretèrit perfet) són bastant freqüents en els documents. Se n'hi descobreixen de dues menes: el perfet fort (amb l'accent sobre l'arrel en les persones 1 i 3 del singular) i el perfet feble (amb l'accent sobre la desinència en totes les formes paradigmàtiques).⁵²

Entre el primer grup es troben: *priso* (I.7-8)⁵³ < *PRĒNSĪ: de merchaderos qui ego *priso* in guarda; *pres* (II.r25-26, II.v17-18) < *PRĒNSIT: de una mea francheza que *pres* meo omine, que *pres* in placitis Ramon Guillem; *preseren* (III.4,V.r4) < *PRĒNSERUNT:

⁵¹ Russell-Gebbett (228) qualifica de construccions absolutes els sintagmes verbals *dret que avie fermat* i *giat que l'avien* (V.r4-5).

⁵² Veg. Moll (156-162).

⁵³ La forma *priso* representa una llatinització falsa del cat. ant. *pris*.

et *preseren* pane, e *preseren* a n'A. Nebot dret; *sustrax* (III.5-6) < SUBSTRAXIT:⁵⁴ venit ad meo pater et *sustrax-lo-li*; *fes* (III.11) < FĒCIT: covenences que *fes* cum meo frater; *atès* (III.12) < *ATTĒNSIT: et no les li *atès* et venit grande donno; *tolgront* (III.13),⁵⁵ *tolgren* (V.r1, V.r9-10, V.r10) < *TOLLUERUNT: exirunt de suo kastro et *tolgront* meo kastro, B. de Peramola e na Ramia *tolgren* als omens d'Astafrancs, e *tolgren* an G. de Ssegara, e *tolgren* a n'A. Cavaler; *mes* < (V.r8) < MISIT: e *mes-les* en pret; *agren* (V.r6, V.r19, V.r22) < HABUERUNT: e *agren-ne* .V. besties, *agren* de n'A. Mulner .XX. e .V. solidos, *agren-los* a pagar; *trascren* (V.r3, V.r5) < *TRASCUERUNT: *trascren* lo vi de la tona, e *trasc[r]en-lo* de l'esglesia; *tengren* (V.r6) < TENUERUNT: e *tengren-lo* .III. dies pres en la tore.

Del perfet feble n'hi ha molts exemples, com ara els següents: *cavalgà* (II.r2-3, II.v23-24) < CABALLICĀVIT: que *cavalgà* Arnal Arnal super suo senior, que *cavalgà* super Berenger Arnal de Salent; *emblà* (II.r6) < *INVOLĀVIT: et *emblà* ad patre meis suo avere; *ferí* (II.r10-11) < FERĪVIT: que Arnal Arnal *ferí* uno meo eschuder; *trobaren* (II.r17-19) < *TROPĀVERUNT: que ille et mulier sua et suos omnes *trobaren* afolament de meo corps; *cholí* (II.r22-23) < COLLIGĪVIT: et el *cholí* in ista mea onore ad mea força; *adobà* (III.4) < *ADDOBĀVIT: que *adobà* que perdidit sua onore; *vinclà* (II.r26-27) < VINCULĀVIT: que pres meo omne et *vinclà* in ipso kastello; *paraulà* (II.v1, II.v16-17)⁵⁶ < PARABOLĀVIT: que *paraulà* cum Ramon Guillem, que *paraulà* Arnal Arnal cum Ramon Guillem; *chaçà* (II.v5-6) < CAPTIĀVIT: que *chaçà* meos chonilos ad mea força; *proclamà* (III.9-10) < PROCLAMĀVIT: et *proclamà* que·l me redés; *sachudiront* (III.14-15) < *SUCCUTĪVERUNT: et *sachudiront* ipsa preda ad meos omnes; *menaren* (V.r5) < MINAVERUNT: *menaren-lo* a Cunquebela; *portaren* (V.r3) < PORTAVERUNT: e *portaren-lo-sse'n* ; *trencaren* (V.r3-4) < *TRENCAVERUNT: e *trencaren* la francea; *reemé* (V.r6, V.r10, V.r12, V.r20) < *REDIMIVIT: e *reemé-les* .LXXXII. solidos, e *reemé·l* .LXXX. solidos, e *reemé-les* .XC. solidos, e *reemé-les* .XC. solidos, e·n Rog reemé .I. tona; *reemeren* (V.r11) < *REDIMIVERUNT: e *reemeren-lo* .XXXVI. solidos; *tolé* (V.r7) < *TOLUIVIT: e G. d'Ofegat *tolé* ad A. Nebot; *cobré* (V.r7) < *CUPERAVIT: e B. de Peramola *cobré-les* per treves.⁵⁷

4.5. Condicional i Passat de Subjuntiu

Als nostres textos no es presenten casos del futur ni del present de subjuntiu.⁵⁸ Això no obstant, s'hi descobreixen dos exemples del condicional i un del passat de subjuntiu: *pagarie* (III.3) < PACĀRE-(HAB)ĒBAT: que·l ne *pagarie* et non fecit; *farie* (III.8) < FACERE-(HAB)ĒBAT: que·ns en *farie* ço que fer no se·n devie; *redés* (III.10) < REDDISSET: proclamà que que·l me *redés*.

⁵⁴ Sens dubte cal interpretar *sustrax* com a cat. ant. *sostrasc* o *sostrac* (cf. *sostrare* < SUBSTRAHERE).

⁵⁵ Notem que la terminació *-ront* de *tolgront* (III.13) i de *sachudiront* (III.14) és d'origen occità (Grandgent, 135).

⁵⁶ Sobre *paraulà* ('parlà'), veg. Coromines, *DECat* 274a13-b20, s.v. *paraula*.

⁵⁷ Segons Russell-Gebbett (228), la desinència de la forma *cobré* (per *cobrà*) < *CUPERĀVIT és de tipus occità (cf. Grandgent, 136-137).

⁵⁸ Amb l'excepció, potser, del present de subjuntiu ja fossilitzat en l'antropònim *Dodoni* (I.22-23) < *DEUDÓNE < DEUS-DŌNET? (cf. els llinatges catalans *Deudat*, *Deudonat*, etc.; veg. *DCVB* 4, 376-377).

C. Toponímia⁵⁹

- Agerenssi* (IV.1): genitiu llatí de mod. (= modern) *Àger* (Noguera) < AGGERE (*OnCat* II, 15-17, s.v. *Àger*).
- Agna* (IV.2, IV.17, IV.26): mod. *Anyà* (Noguera) < preromà (basc antic) ANGIA (*OnCat* II, 207-208. S.v. *Anyà*).
- Agremont* (V.r20, V.v6): mod. *Agramunt* (Baix Urgell) < ACRO-MONTE (*OnCat* II, 21-23, s.v. *Agramunt*).
- Arancís* (II.r5, II.r15, II.r21): mod. *Aransís* (Conca de Tremp, Pallars Jussà) < preromà (basc) ARANTZE (*OnCat* II, 213-214, s.v. *Arans*; Coromines 1965-1970, 2:34).
- Artesa* (IV.4-5): mod. *Artesa de Segre* (Noguera) < preromà (basc) ARTESI-A (*OnCat* II, 257-258, s.v. *Artesa*).
- Astafrancs* (V.r1): mod. *Hostafrancs* (Segarra); cf. *Ostafrancs* (V.r22, V.v2) < NP germ. AUSTIRFRANKS (*OnCat* IV, 426-427, s.v. *Hostafrancs*).
- Besora* (V.r19, V.v12): mod. *Besora* (Solsonès) < preromà (ibero-basc) BASAURIA (*OnCat* II, 488-490, s.v. *Besora*).
- Camporasio* (IV.3): no identificat. Podria referir-se a *Camporan* (Pallars Jussà) < CAMP(OS) + preromà (basc) ARAN 'vall de camps' (*OnCat* III, 216, s.v. *Camparan*; Coromines 1965-1970, 1: 125).
- Camterres* (IV.23): no identificat. És possible que correspongui a *Camterrés* (< *Cam(ps)terre(r)s*) < CAMPOS-TERRARIOS (*DECat* VIII, 444-445, s.v. *terra*; *DCVB* 10, 261, s.v. *terrer*).
- Carmenzó* (IV.17): no identificat < *CARIU + NP germ. MANZON (*OnCat* III, 279, s.v. *Carmenzó*).
- Castellione de Lordà* (IV.5, IV.10): mod. *Castelló de Llordà* (Conca de Tremp, Pallars Jussà) < CASTELLIÖNE + preromà (basc) LURRI-TE + -ĀNU (*OnCat* V, 109-111, s.v. *Llordà*).
- Conchas* (II.r7, II.v10, II.v22): mod. *Conques* (Conca de Tremp, Pallars Jussà) < CONCHAS (*OnCat* III, 421-422, s.v. *Conca*).
- Cuncabela* (V.r3): mod. *Concabella* (Segarra); cf. *Cuncabella* (V.r8-9), *Cunquabela* (V.r5) < CONCHA-BELLA (*OnCat* III, 421, s.v. *Conca*).
- Momagastrensi* (IV.6): genitiu adjectival llatí de mod. *Montmagastre* < MAMMA – CASTRI. Sembla que es refereix al poblet agregat actualment al municipi d'Artesa de Segre (Noguera) (*OnCat* V, 360-361, s.v. *Montmagastre*).
- Monfalcó* (V.r21): deu referir-se a mod. *Montfalcó Murallat* (Segarra) < MONTE-FALCÖNE (*OnCat* IV, 184-185, s.v. *Falcó*).
- Monteceniso* (IV.5): mod. *Montsonís* (Noguera) < MONTE-CINISIU (*OnCat* V, 386-387, s.v. *Montsonís*).
- Ofegat* (V.r7): antic terme i poblet; mod. *Castell d'Ofegat* (Segarra) < AFFOCĀTU (*OnCat* VI, 16-18, s.v. *Ofegat*).
- Penal, ez* (V.r11): no identificat < (IPSU) PINNĀLE (*DECat* VI, 432b17-40, s.v. *penya*).
- Peramola* (V.r1, r7): mod. *Peramola* (Alt Urgell) < PETRA-MOLA (*OnCat* VI, 198, s.v. *pera*).
- Pons* (V.v1-2): mod. *Ponts* (Noguera) < (CASTRU) PONTIS (*OnCat* VI, 257, s.v. *Ponts*).
- Porta, za* (V.r17, V.v10): no identificat < (IPSA) PORTA (*DECat* VI, 723-732, s.v. *porta*).
- Pug de Fex* (IV.18): no identificat < PODIU DE FASCE (*DECat* III, 928-935, s.v. *feix*).

⁵⁹ En aquest apartat s'utilitzen les abreviatures bibliogràfiques següents en relació amb els noms de lloc estudiats: *DECat* = Coromines 1980-2001; *OnCat* = Coromines 1989-1997; *DCVB* = Alcover / Moll 1927-1962 [1980].

- Reg* (V.v9): no identificat. És possible que es refereixi a mod. *Puig-reig* (Berguedà) < (PODIU) RĒGIUM o RĒGIS (*OnCat* VI, 301-302, s.v. *Puig-reig*). D'altra banda, però, no es pot descartar que *Reg* correspongui a una grafia i fase fonètica anterior a *Rec* < preromà (ibero-basc) REK(U) (*DECat* VII, 160-167, s.v. *rec*).
- Salent* (II.v24): mod. *Sallent*. Es referix talment al llogaret de *Sallent* < SALIENTE situat al migdia de l'Alt Urgell i al terme de Montanissell (*OnCat* VII, 21-22, s.v. *Sallent*; *DECat* VII, 626b42-628a38, s.v. *saltar*).
- Segera* (V.v7): no identificat. No és impossible que es tracti d'un homònim de *Senyera* < *sínia* (ar. *sāniya*), és a dir si la *g* representa /ɲ/ (cf. *Senyera*, poble valencià situat entre Xàtiva i Carcaixent). Al mateix temps, però, *Segera* podria representar un derivat de *seguer* 'mena de rusc d'abelles' < ar. *sagir*.⁶⁰
- Seró* (V.r16): mod. *Seró* (Noguera), probablement d'origen preromà (basc?) < ÇIRION (*OnCat* VII, 117-118, s.v. *Serós*, *Seró*).
- Sigoris* (IV.15): mod. *Segre* (riu) < SICORIS (*OnCat* VII, 79-81, s.v. *Segre*).
- Solsona* (V.r18, V.v11): mod. *Solsona* (Solsonès) < *CELSŌNA (*OnCat* VII, 156-157, s.v. *Solsona*).
- Ssegara* (V.r10): mod. *Segarra*, comarca catalana; d'origen preromà i potser derivat del basc SAGARR (*OnCat* VII, 76, s.v. *Segarra*).
- Toló* (IV.5): mod. *Toló* (Conca de Tremp, Pallars Jussà). Potser del preromà (cèltic o sorotàptic?) TELŌNE (*OnCat* VII, 285-287, s.v. *Toló*).
- Torà* (V.r2): mod. *Torà de Riubregós* (Segarra). Sembla d'origen preromà (*TOR -ĀNU) < TOR- 'muntanya' (*OnCat* VII, 295-296, s.v. *Torà*).
- Toró* (V.r14): no identificat. Sembla correspondre a l'arrel preromà TORŌN- (*DECat* VIII, 935-945, s.v. *turó*).
- Urgel* (V.r4): mod. *Urgell*, nom de dues comarques catalanes (*Alt i Baix Urgell*) < preromà (ibero-basc) URGI-ELLU (*OnCat* VIII, 152-157, s.v. *Urgell*).
- Vilar, ez* (V.v4): no possible que es refereixi al mod. *el Vilar* (Vall de Cabó, Alt Urgell) < (IPSU) VĪLLĀRE (*OnCat* VIII, 58, s.v. *Vilar*).

⁶⁰ Segons Coromines (*DECat*. VII, 741-743, s.v. *seguer*) és possible que alguns dels topònims del tipus *Seguer*, *Seguers* del sud i centre del Principat, o bé *Segueró* (Garrotxa), provinquin del nom de persona germànic SIGHARI. Alcover / Moll (*DCVB* 9, 799, s.v. *seguera*) cita *seguera* 'formiguer o boïc' com a mot usat al Lluçanès.

Obres citades

- Alcover, Antoni M. & Francesc de B. Moll. *Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB)*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1927-1962. 10 vols.
- Badia i Margarit, Antoni M. *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre, 1981.
- Baraut, Cebrià. "Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell." *Urgellia* 7 (1984-1985) [1987a]: 7-218.
- . "Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell." *Urgellia* 8 (1986-1987) [1987b]: 7-149.
- Bastardas, Joan. *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995.
- Bisson, Thomas N. *Tormented Voices: Power, Crisis, and Humanity in Rural Catalonia 1140-1200*. Cambridge [Massachusetts]: Harvard University Press, 1998.
- Bonnassie, Pierre. *Catalunya mil anys enrera*. Barcelona: Edicions 62, 1979-1981. 2 vols.
- Coromines, Joan. *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Editorial Barcino, 1965-1970. 2 vols.
- . *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, 1974.
- . *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1976-1977. 3 vols.
- . *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana (DECat)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / "La Caixa," 1980-2001. 10 vols.
- . *Onomasticon Cataloniae. Els Noms de Lloc i Noms de Persona de Totes les Terres de Llengua Catalana (OnCat)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / "La Caixa," 1989-1997. 8 vols.
- Gari, Blanca. "Las *querimonias* feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131-1178)." *Medievalia* 5 (1984): 7-49.
- Grandgent, Charles H. *An Outline of the Phonology and Morphology of Old Provençal*. Boston, D.C.: Heath & Company, 1905.
- Gulsoy, Joseph. *Estudis de Gramàtica Històrica*. València / Barcelona: Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- Martí, Joan & Josep Moran, eds. *Documents d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Empúries, 1986.
- Menéndez Pidal, Ramón. *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI* [3a ed.]. Madrid: Espasa-Calpe, 1950.
- Miret i Sans, Joaquim. "Documents en langue catalane (haute vallée du Sègre, XIe-XIIe siècles)." *Revue Hispanique* 19 (1908): 6-19.
- . "Pro sermone plebeico." *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 7 (1913): 101-115.
- Moll, Francesc de B. *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València, 1991.
- Moran i Ocerinjauregui, Josep. *Treballs de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- Moran, Josep & Joan Anton Rabella, eds. *Primers textos de la llengua catalana*. Barcelona: Proa Clàssics Catalans, 2001.
- Pujol, Pere. *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*. Barcelona: Palau de la Diputació, 1913.
- Rabella, Joan Anton. "Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080-1095)." En *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XXXV*. En Josep Massot i Muntaner

- coord. *Homenatge a Arthur Terry 1*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. 9-49.
- . "L'article literari i l'article salat: variable diatòpica o diastràtica?." En Manuel Pérez Saldanya & Josep Martines eds. *Per a una gramàtica del català antic*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2009. 151-161.
- Rasico, Philip D. *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial Edicions Catalanes, 1982.
- . "El català preliterari en documents procedents de l'antic bisbat d'Urgell (segles XI-XII)." *Urgellia* 7 (1984-1985) [1987]: 281-305.
- . *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1993.
- . "Dues fonts cabdals per a l'estudi del català medieval popular: els documents en català de J. Miret i Sans (1908) i de P. Pujol (1913)." En Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Montserat & Pere Rosselló Bover eds. *Actes de l'Onzè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998. I, 339-357.
- . *El català antic*. Girona: CCG Edicions / Universitat de Girona, 2006.
- Rubio García, Luis. *Documentos lingüísticos catalanes (S. X-XII)*. Murcia: Universidad de Murcia, 1979.
- Russell-Gebbett, Paul. *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*. Oxford: Dolphin Book Company, 1965.
- Salrach, Josep M. 1992. "Agressions senyoriales i resistències pageses en el procés de feudalització (segles IX-XII)." En Jornades de Debat & Centre de Lectures de Reus eds. *Revoltes populars contra el poder de l'Estat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992. 11-29.
- Udina Martorell, Federico. *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951.